

katasztrófának tűnhet. A következőkben megpróbálok egy ennél jóindulatúbb olvasatot sugallni a közönséges emberi sorsról.

De azt megelőzően jelezni szeretném, hogy van az a második tény, amelynek nem kelene beárnyékolnia az elsőt, a nyelvek sokféleségét: éspedig az a legalább olyan fontos tény, hogy fordítás mindig is létezett. A hivatásos fordítókat megelőzték utazók, kereskedők, követek, kémek, megannyi két- vagy többnyelvű személy! Az olyannyira sajnálatos kommunikációképtelenséggel mindenkor együtt létezik a fordítási aktus, amely minden beszélő részéről feltételezi a sajátjától különböző nyelvek megtanulásának és gyakorlásának képességét. Ez a képesség összefüggeni látszik a nyelvhasználat kevésbé látható más jellemzőivel, amelyek utunk végén elvezetnek a nyelven belüli fordítási eljárások közelébe, amilyen, hogy máris előrebocsássam, a nyelv önmagára utaló/reflexív képessége, a mindenkor adott lehetőség, hogy beszélhetünk a nyelvről, eltávolodhatunk tőle és kezelhetjük saját nyelvünket is akként, mint egyet a többi nyelv közül. A nyelv reflexivitásának kérdését később tárgyalom, egyelőre csupán a fordítás egyszerű tényére koncentrálok. Az emberek eltérő nyelveket beszélnek, ám képesek arra, hogy az anyanyelvüktől különböző nyelveket is megtanuljanak.

Ez az egyszerű tény rengeteg spekulációt szült, ám ezek végső soron terméketlen alternatívába torkollottak, amelytől jó lenne mihamarabb megszabadulni. Ez a bénító alternatíva a következőképpen fest: a nyelvek sokfélesége vagy radikális heterogenitás kifejezője, akkor pedig elméletileg lehetetlen a fordítás; a nyelvek a priori lefordíthatatlanok. Vagy a fordítás tényéből indulunk ki, magyarázatát pedig abban keressük, hogy van egy olyan közös alap, amely lehetővé teszi, ez esetben viszont akár vissza kellene találnunk ehhez az alaphoz – és ez az *eredeti* nyelv gondolata –, akár logikai úton újra kellene tudnunk alkotni, ily módon eljutunk az *egyetemes* nyelv gondolatához. Ezt az abszolút nyelvet – akár édeni, akár egyetemes – fel kellene tudnunk mutatni hangtani táblázataiban, szókészletében, szintaxisában és retorikai szabályszerűségeiben. Ismétlem, mi tehát az alternatíva: ha elfogadjuk, hogy a nyelvek különbözősége radikális, akkor a fordítás jog szerint lehetetlen, ha viszont a fordítást tényként kezeljük, akkor jog szerinti lehetőségét olyan vizsgálat útján kell megalapoznunk, amely tisztázza e tény eredetét vagy rekonstruálja annak *a priori* meglévő körülményeit.

Úgy vélem, ki kell lépünk a fordíthatóság-fordíthatatlanság áldatlan elméleti alternatívájából és másikkal, a fordítói hűség – fordítói hűtlenség gyakorlati alternatívájával felváltanunk, amelyet maga a fordítás művelete vet fel, készen arra, hogy elismerjük: a fordítás gyakorlata kockázatos vállalkozás és továbbra is kutatja a saját elméletét. Meglátjuk majd, hogy a nyelven belüli fordítás nehézségei újlag igazolják ezt a feszélyező beismerést, amelyet az analitikus filozófiával foglalkozó Donald Davidson nemrég elhangzott előadásának címe is jelez: „Elméletileg nehéz, kemény (*hard*) kérdés, gyakorlatilag könnyű, egyszerű (*easy*).”

Ez az én tézisésem is a nyelvek közti és a nyelven belüli fordítást illetően: elméletileg fel-foghatatlan, ám hatékonyan gyakorolható, azon a súlyos áron, amelyről szólunk, ez pedig a hűség versus hűtlenség gyakorlati alternatívája. [...]

(2000. 2.)

Virgínás Andrea fordítása

Beszélgetés Bodor Ádámmal

(Részlet)

[...] *Bányai Éva*: Nem vagy grafomán író, keveset írsz, a csend poétikájáról beszélnek, amikor írásaidat jellemzik. Miért írsz ilyen keveset?

Bodor Ádám: Én ezt pontosan nem tudom. Valószínűleg azért, mert nem igazi írói alkatom. Az igazi író grafomán, sorolhatnám a példákat, nevük közhelyszámba megy már manapság, de valójában ők is az igazi nagyok. Ők a szövegek áradatában gondolkodnak, én inkább képekben, helyzetekben. Merő véletlenség, hogy az, ami bennem motoszkál, végül

is az irodalomhoz áll a legközelebb. Tényleg keveset írok. De annak örülök, hogy rövid életművemből hiányzik vagy öt vagy tíz meg nem írt, esetleg közepes, feledhető könyv.

Virginás Andrea: Elhangzott, hogy a prózához áll a legközelebb, amit teszel. Míhez állhat még közel?

B.Á.: A filmhez talán. Mert én látványban, vágásokban, rövid dialógusokban képzelődöm, gondolkodom. De aztán ennek a látásmódnak a kifejezési eszközei, ahogy kifinomulnak, lassan átalakulnak irodalmi szöveggé.

V.A.: Ha már a filmre terelődött a szó: A részleg megfilmesítése mennyire esik közel ahhoz, amire gondolsz vagy gondoltál?

B.Á.: Nem esik közel. Ebben az esetben a novella lekopírozása történt, de nem az én lépétekemmel, eszközeimmel, gondolkodásom hangulati elemeivel. Sokkalta inkább találkozott volna elvárásaimmal és rokonszenvennival egy olyan film, amely ugyan itt-ott eltávolodik a novella tárgyától, de művészilag azonos értékeket közvetít, esetleg emelkedettebb is az alapul szolgáló novellánál. Azt kell mondanom, az én művészi elvárásaim merőben különbözőnek attól, amivel később a mozivásznzon szembesülhettem.

B.É.: Hogyan működik az „írás”? Hallottam, hogy amikor kész a nagy szöveg, akkor azt nyesegeted, vágod.

B.Á.: Hogy ez valójában miként működik, azt pontosan én sem tudom. A látszat tényleg az, hogy az elején kialakul egy nagyobb test, amelyet aztán szabdalok, csinosítok. Hogy a végén csak az maradjon benne, aminek elképzeléseim szerint valóban ott a helye. Ehhez régen rengeteg papír kellett. De mostanság már eleve megfontoltabban készítem az első változatot is. Holott számítógépbe írok, ahol a törlés, a korrekció és mindenféle egyéb csalafintaság egy-két klikkeléssel megoldható.

V.A.: Mít jelent ez, hogy megfontoltabb?

B.Á.: Kezdetről fogva igényesebben fogalmazok.

V.A.: Kevesebb a vágás?

B.Á.: Mostanság már úgy az írás közepe táján kezdem sejteni a végét, és ez nem mindig tesz jót. A történet számomra is addig igazán izgalmas, amíg sok benne a kétely, talány, bizonytalanság. Hogy ki hal meg, mikor és mért, ilyesmik... Mégis, mostanság már írás közben is a biztonságra vágyom.

B.É.: Ezzel kapcsolatban is van egy élményem: négy-öt évvel ezelőtt Szegeden egy Magvető-esten valaki megkérdezte tőled, hogy miről fog szólni a készülő regényed, azt válaszoltad, talányosan, hogy azt te is szeretnéd tudni...

B.Á.: Teljes képtelenségnek tartom, amikor az író kikotyogja, miről ír éppen. Ha én elmesélek valamit, azt már nem is írom meg. Ismerünk egy-két tollforgatót, aki poharazgatás közben lelkesen, nagy élvezettel és élvezetesen is előadja, miről ír éppen, aztán később kiábrándultan olvassuk a megjelent írást, amely alig emlékeztet az ismert történet előrevetített értenyeire, az egyszeri előadás alatt kiégett, elveszítette üdeségét.

B.É.: Mi a referenciális és fikció viszonya a regényekben, novellákban? Mi az, amit beépítesz az általad megélt eseményekből? Ha van ilyen.

B.Á.: Konkrét eseményt soha. Tudatosan nem építek bele semmit, beszívárogoz az persze magától is. Életemből egyetlen epizódot csempésztem bele a Sinistrába. Ez az, amikor szegény Gábrriel Dunka, a törpe homokkal homályosítja az ablaküveget. A szamosújvári börtönműhely egy időben rabszállító gépkocsi-karosszériára vonatkozó megrendelésnek tett eleget. Hol is készülhetett volna másutt egy ilyen termék, mint egy börtönben. A rabszállítónak csak vakablaka volt, az ablakszemet le lehetett volna festéssel is mázolni, de tartani lehetett attól, hogy a rossz minőségű festék lekopik, és akkor mindjárt fény derül egy nagy hazugságra. Ezért azt találták ki, hogy az ablaküveget homok dörzsölésével maradandó módon homályosítani kell. Én a börtönben egy darabig festőként dolgoztam, rám hárult volna a vakablakok lemázolása, de mivel ezt az eljárást bölcsen elvetették, a mázolás helyett az üveghomályosítást bízták rám. Elárulhatom, a fizikai munka egyik legromdább fajtájáról van szó. Nos, ez a már ismert helyen bekerült a regénybe. De kivételnek számít, az általam megélt dolgok, események mindig távol maradnak az írásaim világtól.

V.A.: Megkérdezhetem, hogy miért?

B.Á.: Én csak akkor tudok valamit megírni, ha a „történetet” elejétől a végéig és valamennyi kellékével egyetemben írás közben találok ki. A fikció, a képzeletbeli táj, a kitalált helyzet fölfedezése által válik tulajdonképpen izgalmassá az írás. Megtörtént dolgot előadni már-már plágium, hiszen azt egyféleképp az élet már előadta, én legfönnebb azt értelmezem, közvetítem, ez pedig számomra kevés. Kész anyagból, amilyen például a saját életem, nem tudok dolgozni, és képtelen is lennék élményeimmel egy novellisztikus térségbe elrugaszkodni.

B.É.: Milyen a Budapesthez fűződő viszonyod?

B.Á.: Egyre hűvösebb.

B.É.: '82-ben nagyon örültél annak, hogy elmentél.

B.Á.: És annak is, hogy megérkeztem. De lehet, mégsem oda, ahova mindig is vágytam. Az a hely valahol másutt létezik, inkább csak a képzelet térségeiben. Az eltelt húsz esztendő alatt sok minden változott, egész európai környezetünk, Budapest is, és változtam két-séggkívül magam is. [...]

(2001. 11.)

Kérdezett Bányai Éva és Virginás Andrea

CSEKE PÉTER

Mikó Imre élet- és pályaképe

Jegyzetek Balázs Sándor monográfiája kapcsán

(Részlet)

[...] Személyesen abban az időben ismerkedtem meg vele, amikor jellegzetes szürkés-barnás köpenyében a „pult mögött” állt, és két vevő között világirodalmi tanulmányait írta, kedvenc szerzőit fordította. Vagyis az Egyetem utcában működő tankönyvboltban. Nem jegyzetvásárlás végett tértem be oda 1967-ben, hanem hogy interjút készítek vele a kolozsvári rádió *Egyetemi élet* című műsora számára. Akkor már magammal vihettem frissen megjelent esszékötetét, a *Honpolgárok és világpolgárokat*, dedikálás végett. Szemmel láthatóan jólesett neki, hogy egy székelyföldi diák a rangrejtett író tiszteletét a tankönyvadásban. Hát hogyne tiszteltem volna! Hiszen a neve fogalom volt a legkisebb erdélyi faluban is, és nem csupán az unitárius egyházközségekben.

Amikor már abban a szellemi szabadcsapatban dolgozhatott, amelyik a hetvenes évek első felében a Kriterion igevárát megteremtette, találkozásaink gyakoribbá váltak a kiadó kolozsvári fiókszerkesztőségében. Így volt némi rálátásom arra, hogy mekkora munkát vállalt magára a művelődéstörténeti kiadványok szerkesztőjeként. Ráadásul nem csak a cenzúrával szemben kellett állnia a sarat, olykor a bakafántoskodó szerzők is megnehezítették a dolgát. Amidőn ezt egyszer szóba hoztam, lakonikus válasza így hangzott: „Elég ideig tartottak távol ettől a munkától ahhoz, hogy most ne panaszkodjunk.” Páskándi Gézára, majd Dávid Gyulára néztem, és mindent megértettem.

Attól fogva, hogy 1975 januárjában közreadtam *Balázs Ferenc útítársa* című riportomat, vissza-visszatérő témánk természetesen Balázs Ferenc volt. Néhány hónap múlva azzal tisztelt meg, hogy átnyújtotta Balázs Ferencről írt tanulmányának kéziratát. Kíváncsi a véleményemre, mondotta, mert ez az írás kerül Balázs Ferenc művei újradolgozásának az élére a Romániai Magyar Írók sorozatban. Most tudom meg Balázs Sándor monográfiájából, hogy mielőtt kéziratát nyomdába adta volna, rendszerint mások véleményét is kikérte. Ebből a szempontból ugyancsak tanulságosak a függelékben közreadott kéziratokat és dokumentumokat kísérő jegyzetek. A sokak által még ma is lenézett „filológiai aprómunkában” példamutatónak tekinthetjük Balázs Sándor eljárását, amikor sorról sorra egybeveti, hogy például a Jancsó Béla-tanulmány kapcsán megfogalmazott – önmagukban is tanulmányértékű – észrevételek közül mit fogadott el Mikó és mit nem. Az elfogultságból táplálkozó megjegyzéseket nyilvánvalóan nem vette figyelembe, de készséggel hasznosította azokat, amelyek to-